

ЛЮДСЬКИЙ ВИМІР ОРГАНІЗАЦІЇ З БЕЗПЕКИ ТА СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ ТА ДЕЯКІ ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЙОГО МОДЕРНІЗАЦІЇ

Заворотченко Т. М.

ВСТУП

Своє значне місце в міжнародній системі захисту прав людини поряд з Організацією Об'єднаних Націй та Радою Європи займає і Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), яка спочатку, будучи в міжнародно-правовому статусі загальноєвропейської наради (конференції), стала функціонувати в місті Гельсінкі з 3 липня 1973 року. На Будапештському саміті установи, що відбулася 5 грудня 1994 року, вона за загальним консенсусом держав-учасників була перетворена в міжнародну регіональну організацію за змістом Глави VIII Статуту ООН. Сьогодні безпосередня участь в діяльності організації приймає більше п'яти десятків держав, включаючи всі пострадянські держави і Монголію. Переважно Організацію з безпеки та співробітництва в Європі порівняно з іншими відомими європейськими організаціями деякі спеціалісти бачать у тому, що сформований політичний процес у її рамках доповнює правові інститути співпраці держав Старого світу¹, і зокрема, в аспекті гуманітарного (людського) виміру.

Загальновідомо, що перший етап роботи організації в сфері захисту прав і основних свобод людини був закладений у Гельсінському Заключному акті від 1 серпня 1975 р. Документ складається з чотирьох глав або, як прийнято говорити, з так званих чотирьох «кошиків». Про права і основні свободи людини говориться в Керівних принципах, закріплених, зокрема, в першому «кошику» («Питання, що стосуються проблеми безпеки в Європі»), в «третьому кошику» (контакти між людьми). Основний акцент на питанні, яке розглядається, зроблено в Керівних принципах VII і VIII. В межах першого принципу держави-учасниці спеціально зауважили на загальному значенні прав людини і основних свобод, повага яких є істотним фактором миру, справедливості та благополуччя, які є необхідними для забезпечення розвитку дружніх відносин і співпраці між ними, так само як і між всіма

¹ Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія / М. С. Кельман, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол, С. Б. Цебенко, А. О. Дутко. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.

державами², а також взяли на себе зобов'язання поважати і заохочувати основні права і свободи людини незалежно від раси, статі, мови і релігії та розвивати ефективно здійснення громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних прав. Також підкреслена необхідність дотримання свободи релігії, прав осіб, які належать до національних меншин та права кожної людини знати свої права та обов'язки в даній сфері і діяти відповідно з ними.

Заключний акт 1975 р., підписаний в період «холодної війни», став, мабуть, першою основою, на якій відтоді здійснюється співпраця держав Європи, Північної Америки, Південного Кавказу і Центральної Азії в сфері захисту прав людини. Крім того, також вперше, права людини були включені як чітко сформульований складовий елемент в межі регіональної безпеки на тій же основі, що і військово-політичні та економічні питання. Сьогодні як ніколи потрібна координація дій в усіх сферах. Також назріла необхідність перебудови Секретаріату Організації Об'єднаних Націй, який непомірно розрісся і йде на дублювання, паралелізм, невиправдані фінансові втрати³. Дійсно, права людини в площині забезпечення регіональної безпеки – це вже сфера діяльності Організації з безпеки та співробітництва в Європі, на відміну від Ради Європи⁴. В більш широкому значенні, ОБСЄ з ЄС і Радою Європи має загальний сполучний елемент, який забезпечується всією сукупною діяльністю в сфері основних прав і свобод людини.

При цьому та обставина, що «невід'ємна гідність людини є ключовим аспектом всеосяжної безпеки»⁵ у її розширювальному тлумаченні, що включає в себе крім людського, економічний, екологічний, політичний та військовий вимір, і що в даному контексті підхід до Організації з безпеки і співробітництва в Європі до прав людини залишається не порушним.

В подальшому на загальноєвропейських зустрічах Організації з безпеки і співробітництва в Європі на вищому рівні в Парижі (1990 р.), Мадриді (1980-1983 рр.), Відні (1986-1989 рр.), Копенгагені (1990 р.), Празі (1992 р.), Гельсінкі (1992 р.), Будапешті (1994 р.), Варшаві (1996 р.), Стамбулі (1990 р.), Астані (2010 р.) і т.д. були розроблені і

² The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, Aug. 1, 1975, 14 i. L.M., 1292, (Helsinki Declaration). // URL: <http://www1.umn.edu/humanrts/osce/basics/tinact75.htm>.)

³ Зигор М. ООН та Україна: співробітництво та перспективи реформування. Український науковий журнал «Освіта регіону». 2013. № 1. С. 137–139.

⁴ Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія / за ред. А.Г. Бульвінського. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с.

⁵ Astana Commemorative Declaration «Towards a Security Community». Organization for Security and Cooperation in Europe Summit Meeting. 2 December 2010. Astana // URL: <http://www.osce.org/cio/74985?download=true>)

прийняті конкретні рішення стосовно співпраці в аспекті людського виміру.

1. Найбільш істотні рішення стосовно співпраці в аспекті людського виміру в хронологічній послідовності

Паризька хартія для нової Європи, прийнята 21 листопада 1990 року, відзначивши, що «ера конфронтації і розкасу Європи закінчилась»⁶, і що «Європа звільняється від спадщини минулого», приділила значну увагу в першу чергу правом людини, демократії і верховенству закону. Держави-учасники, яких тоді зібралось 34, погодилися з тим, що захист прав людини і основних свобод та сприяння їм є найпершим обов'язком уряду, а їх повага є істотною гарантією проти держави, що володіє надмірною владою. Далі вони підтвердили, що без будь-якої дискримінації кожна людина має право на: свободу думки, совісті, релігії і переконань, свободу вираження своєї думки, свободу асоціації та мирних зібрань, свободу пересування; ніхто не буде: піддаватися довільному арешту або утриманню під вартою, піддаватися тортурам чи іншим видам жорстокого, нелюдського чи принижуючого людську гідність поводження та покарання; кожен має право на: знати свої права та вчиняти відповідно до них, брати участь у вільних і справедливих виборах, на справедливе і відкрите судовий розгляд у разі пред'явлення йому звинувачення у скоєнні злочину, володіти власністю одноосібно або спільно з іншими та займатися індивідуальним підприємництвом, користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами; етнічна, культурна, мовна та релігійна самобутність національних меншин буде захищена, і що особи, які належать до національних меншин, мають право вільно виражати, зберігати і розвивати таку самобутність без будь-якої дискримінації і в умовах повної рівності перед законом. Особливо слід підкреслити, що повне дотримання даних положень є тією основою, на якій буде ґрунтуватися прагнення будувати нову Європу.

На концептуальній основі істотний рух вперед відбувся на Віденській зустрічі 15 січня 1989 року, коли був прийнятий Підсумковий документ та в межах якого, по-перше, всі питання гуманітарного характеру у вигляді зобов'язань стосовно поваги всіх прав людини були об'єднані в «людський вимір Організації з безпеки і співробітництва в Європі», а по-друге, загальною згодою було вирішено, що необхідно скликати Конференцію з людського виміру, яка складалась з трьох нарад.

На Конференцію офіційними представниками держав-учасників покладались наступні задачі: проведення огляду розвитку ситуації

⁶ Манжола В. Паризька хартія для нової Європи // Українська дипломатична енциклопедія: в 2 т. / за ред. Л. В. Губерський. Київ: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.

стосовно до людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі, включаючи виконання відповідних зобов'язань з ОБСЄ; розгляд практичних пропозицій про нові заходи, спрямовані на покращення виконання зобов'язань, котрі відносяться до людського виміру ОБСЄ⁷. Документ вперше встановив контрольні механізми за виконанням державами-учасниками своїх зобов'язань в сфері людського виміру: це обмін інформацією, відповіді на запити і подання кожної з сторін про ситуацію з правами людини на їх території, двосторонні зустрічі, проведення яких в основному доцільно з точки зору вивчення конкретних порушень прав окремих особистостей. Звернення можуть бути спрямовані дипломатичними каналами або адресовані будь-якому уповноваженому органу держави-учасника.

Конференція з людського виміру Організації з безпеки та співробітництва в Європі за домовленістю була проведена в Парижі (1989 р.) та Копенгагені (1990 р.).

Документ, прийнятий за результатами роботи Копенгагенської наради 29 червня 1990 року, був першим політичним актом, який передбачав розгорнуті зобов'язання з людського виміру. Зокрема, в ньому не тільки була відображена необхідність дотримання права на мирні зібрання і демонстрації, право на мирне використання своєї (приватної, особистої) власності, права дитини, але й передбачені зобов'язання, які стосуються виборів, що відбуваються в регіоні відповідальності Організації з безпеки та співробітництва в Європі. З цієї ж метою в тому ж році було відкрито (спочатку як Відділ) Бюро з вільних виборів. Копенгагенська нарада була свого роду орієнтиром, вказуючим на те, що гарантувати ефективний захист прав людини можна за умови забезпечення плюралістичної демократії, заснованої на верховенстві закону⁸. Передбачені Копенгагенською нарадою механізми (процедури) в подальшому постійно доповнювались новими структурами. Зокрема, на Празькій зустрічі 1992 р. мандат Бюро з вільних виборів був набагато ширшим та перейменовано в Бюро з демократичних інститутів і прав людини з місцезнаходженням в Варшаві⁹.

На Гельсінській (1992 р.) і Будапештській зустрічах (1994 р.) в рамках документів «Виклик часу змін» і «На шляху до справжнього партнерства у новій ері» також були посилені повноваження Бюро з

⁷ Документ Копенгагенської Наради Конференції з людського виміру ОБСЄ, 29 червня 1990 р. // Зобов'язання ОБСЄ в сфері людського виміру: довідк. посібник. Варшава: OSCE / ODIHR, 2001. 371 с.

⁸ Budden C. Living up to the legacy? Key OSCE human right documents turns 20. 1 June 2010 // URL: <http://www.osce.org/odihr/elections/69578>

⁹ Гуменюк В.І. Організація з безпеки та співробітництва в Європі // Українська дипломатична енциклопедія: в 2 т. / за ред. Л. В. Губерський. Київ: Знання України, 2004. Т. 2. 812 с.

демократичних інститутів і прав людини і, в основному, в сфері спостереження за виборчим процесом. Крім того, Гельсінський документ встановив пост Верховного Комісара у справах національних меншин з метою попередження конфліктів з їх участю. Відповідно документу у випадку можливої загрози конфлікту Верховний Комісар повідомляє про це Голові Керівної Ради, котрий вносить дане питання на порядок денний чергової сесії Ради. До такого моменту Комісар має право самостійно розглядати проблему, включаючи застосування доступних демократичних заходів та міжнародних механізмів реагування на конфлікти, який повинен забезпечувати «раннє попередження» і, при необхідності «ранні дії» на ранній стадії суперечок, викликаних питаннями національних меншин¹⁰. Для того, щоб забезпечити виконання зобов'язань в сфері людського виміру рішенням Постійної Ради ОБСЄ (Ради міністрів ОБСЄ) від 5 листопада 1997 р. був створений Пост Представника організації з питань засобів масової інформації. Слід зазначити, що Представник не здійснює юридичних функцій як таких і його діяльність в жодному разі не може визначити застосування національних або міжнародних юридичних процедур у зв'язку з заявою про порушення прав людини. До складу Ради входить 30 відомих експертів, яка поділяється на три робочі групи, кожна з яких очолює два співголови. Шість співголів створюють Контактну групу, яка є в основному зв'язуючою ланкою між Радою та Бюро з демократичних інститутів та прав людини¹¹. Резюмуючи зміст вищевказаного, можна впевнено говорити про те, що НБСЄ/ОБСЄ на даний час накопичила значний досвід міжнародної регіональної співпраці з реалізації питань гуманітарного характеру. Взаємодія держав-учасників наради/організації здійснювалась в основному шляхом скликання і проведення самітів, за підсумками роботи яких приймалися відповідні акти рекомендаційного характеру. І, як можна було переконатися вище, на початок 1990-х років нарада/організація вже володіла вельми обширним каталогом зобов'язань в сфері прав і свобод людини, в якому спостерігається історична тенденція до деталізації та розширення прав. Прикметно, що на відміну від інших регіональних юридичних інструментів забезпечення прав людини, Хартія Європейського Союзу принципово наслідує ідеологію Загальної Декларації, акцентуючи саме на гідності людини як її фундаментальній цінності – саме так, як закладено у преамбулі та ст. 1 Загальної

¹⁰ Мандат Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ. Рішення № 193. 5 листопада 1997 р. 137-е пленарне засідання // URL: <http://www.osce.org/odihr/fom/mandate/files/fom-mandate.pdf>

¹¹ Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.

Декларації¹², в сфері людського виміру, а відомі політичні події, подібні припиненню існування Соціалістичної федеративної республіки Югославія і Союзу Радянських Соціалістичних Республік вимусили держави-учасниці переглянути роль Наради з безпеки і співробітництва в Європі в даній сфері. Одним з аспектів даного процесу було створення декількох установ, призначених для сприяння дотриманню і моніторингу зобов'язань в сфері людського виміру.

Разом з цим прийнявши на черговому саміті в Лісабоні, котрий відбувся 20-21 грудня 1996 року, Декларація про моделі загальної і всеосяжної безпеки для Європи ХХІ століття, далі Хартію європейської безпеки (19 листопада 1999 р.), а також інші аналогічні за змістом політичні документи, держави-учасники Організації з безпеки та співробітництва в Європі погодилися розширити попередні зобов'язання в сфері людського виміру, і тим самим «зобов'язалися сприяти виконанню положень Гельсінського Заключного акту, Віденської зустрічі 1989 р., Паризької хартії та інших документів НБСЄ/ОБСЄ». Зрозуміло, що головна ціль міжнародного права – слугувати на користь світу й мати безпекозберігаючий потенціал. Але в сучасному світі воно не те, щоб не має значення, але є ті суб'єкти, які його не дотримуються¹³.

Істотним чином доповнення переліку зобов'язань було пов'язано з появою деяких нових загроз та викликів стану захищеності як окремих особистостей (індивідів), так і самих безпосередніх держав-учасників організації. Серед таких проблем можна відмітити расизм, націоналізм і крайню його форму – шовінізм, ксенофобію, антисемітизм, дискримінацію європейських рома і синті (циган), незаконну міграцію, роль і ступінь свободи, а також об'єктивності засобів масової інформації в демократичному суспільстві. Не менш актуальними залишаються для простору Організації з безпеки та співробітництва в Європі і проблеми ісламофобії і християнофобії, що є наслідком відмови від духовної спадщини мусульманської і європейської цивілізації і тиску агресивної секулярної політики. Як і переконливі приклади у вказаному контексті можна відмітити наступні факти, які

¹² Добрянський С. Загальна декларація прав людини – предтеча Хартії основоположних прав Європейського Союзу. Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри: праці міжнар. кругл. стол. (Львів, 24-26 листопада 2017 р.). Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2018. С. 27–36.

¹³ Ляховецька О.М. Сучасна архітектура світової безпеки та роль міжнародного права: стан, проблеми, перспективи. Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри: праці міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16 травня 2023 р.). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий інститут міжнародних відносин, Український аналітично-освітній центр європейського та порівняльного права, 2023. 109 с. С. 99–102.

мають місце на територіях окремих держав-учасників Організації з безпеки та співробітництва в Європі. А саме, в період роботи Оглядової конференції організації з розгляду виконання зобов'язань в сфері людського виміру, проведеної з 22 вересня по 3 жовтня 2014 року, особливо підкреслювалось, що «поточний рік відзначений зростанням спалахів антисемітизму в деяких країнах Європи»¹⁴, і зокрема, в Швеції, де кількість злочинів з причини ненависті по відношенню до євреїв виросло на 39% і за цим показником дана скандинавська держава займає третє місце в Європі. Слід зазначити, що в різних країнах світу такі неонацистські сітвові структури, як Wotanjugend, нараховують за деякими даними вже більше ніж сорока тисяч прихильників та кількість їх з кожним роком зростає.

Окрему тривожну ситуацію в зоні відповідальності Організації з безпеки та співробітництва в Європі створює порушення прав жінок, які належать до національних меншин і традиційно сповідують Іслам. В даному випадку мова йде про численні факти дискримінації дівчаток та дівчат, які носять на головах мусульманську хустку (хиджаб), внаслідок якого їм представники загальноосвітніх та вищих навчальних закладів заповодують перешкоди для реалізації права на отримання освіти на першому, другому і третьому рівні, тим самим ускладнюючи їх просування в суспільстві. Підставою для подібної дискримінації мусульманських дівчаток та дівчат стали нормативні акти, які протирічать ст. 26 Загальної декларації прав людини, ст. 10 Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації по відношенню до жінок, Міжнародному пакту про економічні, соціальні і культурні права (стаття 13), Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (стаття 5), Міжнародній конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та членів їх сімей (стаття 30), Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин (стаття 4) і Конвенції 1960 р. про боротьбу з дискримінацією в освіті, а також Першому протоколу до Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (стаття 2) та Європейської конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів (стаття 14), багатьом рекомендаціям Міжнародного білля про права жінок CEDAW, Бюро з демократичних інститутів та прав людини та зобов'язанням країн-учасниць Організації з безпеки та співробітництва в Європі в сфері «людського виміру».

¹⁴ Ріст праворадикальних і ксенофобських настроїв у Східній Європі і пострадянських державах. Виступ в рамках роботи Оглядової конференції ОБСЄ з розгляду виконання зобов'язань в сфері людського виміру. Варшава, 30 вересня 2014 р. HDiM. N60/0260/14RU. 30 September 2014. / URL: <http://www.osce.org/ru/odihr/124593?download=true>

В умовах інтеграційних процесів і тотального поширення демократичних спрямувань державного розвитку особливої актуальності набуло й міжнародно-правове регулювання релігійних свобод¹⁵.

Правова сторона даного питання означає, що всі мусульмани в державах-учасниках Організації з безпеки та співробітництва в Європі не залежно від статевих відмінностей повинні володіти всіма правами, що і інші громадяни країни проживання, не повинні сприйматися як громадяни другого ґатунку, не повинні піддаватися з боку суспільства негативному ставленню і поділу через релігійну приналежність. Крім того, важливо зауважити, що важливий внесок в освіту з розвитку взаємоповаги та взаєморозуміння, повністю ґрунтоване на міжнародних стандартах в сфері прав людини, вносять розроблені Бюро з демократичних інститутів та прав людини у співпраці з іншими міжнародними установами спеціальні рекомендації. В зв'язку з цим можемо згадати колективну роботу Бюро з демократичних інститутів та прав людини з Радою Європи, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури та Управлінням Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, яка називається «Human Rights Education in the School System of Europe, Central Asia and North America: a Compendium of Good Practice» (Освіта в сфері прав людини в шкільній системі Європи, Центральної Азії та Північної Америки: Посібник з успішної практики), опубліковану в 2009 р. В даному Посібнику справедливо зроблений акцент на тому, що «освіта в сфері прав людини спрямована на створення універсальної культури прав людини» і, як комплексне поняття включає в себе три компоненти: власне саму освіту в сфері прав людини, право цінувати ці права, а також шляхи і способи їх захисту, що в сукупності забезпечують цілісний юридичний підхід. Даний підхід в свою чергу є необхідним для забезпечення поваги прав людини всіх членів шкільної спільноти. Обрані в Посібнику тематика і методика викладання прав людини, засновані на передовому досвіді різних країн, у випадку успішного використання цілком можуть сприяти їх адаптації в інших умовах або в тих умовах, які зазначені вище, враховуючи особливості держави, а також історичний, культурний, і що є важливим, релігійний контекст. Важливо зазначити, що запропоновані в Посібнику корисні рекомендації здатні забезпечити рівність, довіру, а також попередження

¹⁵ Єрмакова Г.С. Релігійний фактор і його вплив на закріплення релігійних прав і свобод людини в правовому полі Європейського Союзу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2016. № 22. С. 19–23.

та вирішення конфліктів¹⁶. Не дивлячись на досягнуті певні успіхи організації в сфері зміцнення співпраці держав-учасників з питань людського виміру, не можна не вказати ще раз на її головну особливість, саме за винятком окремих юридично вагомих документів, політико рекомендаційний характер прийнятих актів, а отже, і стандартів в сфері поваги та захисту прав і основних свобод людини. Така відмінність дуже важлива, оскільки обмежує можливості використання правових механізмів для дотримання стандартів Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Тому маючи в більшій мірі не правовий характер, стандарти Організації з безпеки та співробітництва в Європі в сфері прав людини менш дієві і не можуть бути віднесені до прикладу, до категорії діючого права. В той же час, за вищевказаною причиною їх не обов'язково виконувати. В даному розумінні, не слід сприймати відсутність юридичної сили як можливість не обов'язкового їх дотримання; зобов'язання Організації з безпеки та співробітництва в Європі є чимось більшим, ніж проста декларація волі чи добрих намірів, це більш схоже на політичну обіцянку дотримуватися цих стандартів, тим не менш, вони можуть ефективно доповнювати міжнародно-правові зобов'язання держави.

Хоча серед спеціалістів до сих пір немає єдності підходів відносно характеру документів Організації з безпеки та співробітництва в Європі, більшість з них відмовляють їм в юридичній силі. Якщо документом організації надати юридично обов'язкову силу, то тоді деякі держави-учасники перестануть активно співпрацювати в її рамках. При цьому загальновідомо, що основними державами, які перешкоджають яким-небудь діям прийняти рішення міжнародно-правового характеру в межах компетенції Організації з безпеки та співробітництва в Європі, є Сполучені Штати Америки, Велика Британія, Франція і деякі інші західні країни. Причинами подібної позиції можуть бути такі: по-перше, з самого початку «загальноєвропейського процесу» держави-учасники не мали наміру приймати юридично зобов'язуючий акт, регулюючий взаємовідносини між собою по всіх без винятку трьом складовим; по-друге, хоча деякі західні держави висловили міркування на користь надання положенням Заключного акту 1975 р. юридично зобов'язуючого характеру, статус Організації з безпеки та співробітництва в Європі так і не отримав повноцінного правового розвитку; по-третє, в експертній спільноті обґрунтовано склалась думка про те, що вище вказаний акт не є міжнародним договором в суворому сенсі цього слова.

¹⁶ Human Rights Education in the School System of Europe, Central Asia and North America: a Compendium of Good Practice. – Warsaw: Poligrafus Andkzey Adamica, 2009. 238 p.

Слід зазначити, що відсутність як такого юридичного характеру рішень і, в тому числі зобов'язань в сфері людського виміру, є, мабуть, якщо і не головною, але однією з істотних причин низької ефективності Організації з безпеки та співробітництва в Європі, яка з 2001 р. опинилася в перманентному стані кризової стагнації. Неодноразові спроби окремих пострадянських держав (Казахстану, Armenії тощо) реформувати всю діючу систему функціонування організації відповідно нових геополітичних реалій, позитивних результатів не надали. Слід підкреслити, що дискусії, що розгорнулися про реформу Організації з безпеки та співробітництва в Європі виявили декілька розбіжностей між учасниками, а повномасштабний процес перетворення є можливим лише в тому випадку, якщо в ньому буде зацікавлена переважна більшість європейських держав. Наша держава також активно виступала за створення зон, вільних від ядерної зброї, за скорочення звичайних озброєнь, зокрема у Європі, адже це питання торкалось і сил, розміщених в Україні. Україна висловила намір стати учасником переговорного процесу з цієї проблеми і виступила співавтором проекту резолюції «Заходи по зміцненню довіри і безпеки та роззброєння у галузі звичайних озброєнь у Європі»¹⁷. Організація з безпеки і співробітництва в Європі має всеосяжний підхід до безпеки, що включає в себе військово-політичні, економічні, екологічні та гуманітарні аспекти. Тому ОБСЄ розглядає широкий спектр проблем, пов'язаних з безпекою, включаючи контроль над озброєнням, зміцнення довіри і безпеки, захист прав людини та прав національних меншин, демократії, боротьби з тероризмом та загрозами економічній і екологічній безпеці. Для виконання покладених на неї функцій було створено розгалужену систему спеціалізованих внутрішніх інститутів, що ефективно діють сьогодні¹⁸. Згодом стали автономними (незалежними) декілька органів Організації з безпеки та співробітництва в Європі, і, перш за все, Бюро з демократичних інститутів та прав людини, діяльність якого відзначає упередженість, застосування подвійних стандартів при здійсненні моніторингу виборів. В свою чергу, Бюро з демократичних інститутів та прав людини відповідає, що даний орган дотримується в своїй діяльності трьох основних принципів – прозорості, підзвітності та довіри і жодним чином не є органом, який наглядає за процесом виборів, а слугує інструментом, що сприяє виявленню слабкостей і недоліків демократичної системи та розробленню рекомендацій щодо її

¹⁷ Ляшенко О. Співробітництво України із структурами ОБСЄ та Ради Європи. Етнічна історія народів Європи. 2014. № 6. С. 81–85.

¹⁸ Дубовик В.Б. Інституційна структура організації з безпеки і співробітництва в Європі. Наукові записки. Серія «Право». 2019. Спецвипуск. Вип. 7. С. 51-54.

укріплення, і зокрема, в пострадянських державах-учасниках, в тому числі Україну. Визначення правових форм роботи Організації з безпеки та співробітництва в Європі має виходити з того, що організація була створена як інструмент у досягненні тривалого миру та всебічної безпеки в межах її географічного охоплення. Тому правові форми роботи цієї організації пов'язані зі зверненням до безпосередніх наслідків конфліктів та пристосуванням допомоги до національного контексту. При чому, в центрі перебуває розуміння того, що усунення причин напруги між сторонами конфлікту є найбільш життєздатним способом постконфліктної реабілітації¹⁹. Крім взаємних претензій один до одного, існує й інша проблема, що теж є наслідком напружених двосторонніх відносин. Організації з безпеки та співробітництва в Європі іноді ігнорує звернення стосовно прийняття необхідних заходів у випадках виявлення порушень прав людини.

2. Недоліки Організації з безпеки та співробітництва в Європі

До числа інших недоліків Організації з безпеки та співробітництва в Європі слід віднести й те, що з великою швидкістю розроблялись та приймались зобов'язання Організації з безпеки та співробітництва в Європі в сфері людського виміру і при цьому не були проаналізовані вже закріплені зобов'язання в інших міжнародних документах, також відсутній нормотворчий компонент людського виміру Організації з безпеки та співробітництва в Європі. Крім того, має місце прогалина в контексті подальшого функціонування організації, бракує довіра та почуття єднання. На нашу думку, необхідно приділяти більшу увагу дотриманню права на мирні зібрання в судовій системі України.

Але не можна абсолютно стверджувати про те, що Організація з безпеки та співробітництва в Європі систематично не реагує на звернення, пов'язані з порушеннями прав і основних свобод людини на територіях тих чи інших держав-учасників та не має на відміну від Ради Європи і Європейського Союзу більш дієвих механізмів їх захисту. У випадку виникнення подібних інцидентів зацікавлення держава може прийняти рішення про приведення в дію так званого «Берлінського механізму», створеного рішенням Ради Міністрів Організації з безпеки та співробітництва в Європі в червні 1991 р. Механізм передбачає право будь-якої держави-учасника вимагати від іншої держави пояснень у випадку виникнення кризової ситуації у вигляді порушення будь-якого одного з принципів Заключного акту 1975 р. у контексті, котрий нами розглядається стосовно поваги прав і основних свобод людини. Не

¹⁹ Філатов В. Деякі питання участі ОБСЄ у формуванні концепції перехідного правосуддя. Публічне право. 2022. № 4 (48). С. 138–144.

дивлячись на багато порушень і взаємопов'язані з ними проблеми Організація з безпеки та співробітництва в Європі намагається робити зусилля щодо закріплення нових стандартів, укріплення та доповнення новими елементами сфери людського виміру. Вони з причини відсутності міжнародно-правового характеру прийнятих документів можуть тим не менш згодом набути обов'язкову юридичну силу в різних актах, укладаються в рамках Ради Європи.

Разом з цим, є очевидним той факт, що Організація з безпеки та співробітництва в Європі потребує удосконалення і модернізації, однак не має на сьогодні реальних можливостей для їх здійснення. Багато ідей про подальший розвиток зараз розглядаються, які включають в себе перш за все необхідність використання досягнень в сфері людського виміру та успішної реалізації прийнятих в межах зобов'язань.

Організація, безумовно, не поступається багатом регіональним організаціям в заохоченні прав і основних свобод людини, але в той же час поступається деяким авторитетним з них, головним чином, Раді Європи, в їх юридичному захисті. Досі у функціонуючій структурній системі Організації з безпеки та співробітництва в Європі не був створений та інституціоналізований спеціальний правовий механізм подання індивідуальних скарг від громадян держав-учасників, який би передбачав жорстку систему відновлення порушених прав або свобод, а в деяких випадках застосування і санкцій до причетних держав. В даному випадку доречно згадати «Паризьку Хартію для нової Європи», в якій всі держави-учасники, котрі прийняли її в 1990 році, взяли на себе зобов'язання забезпечувати те, щоб кожна людина користувалась доступом до ефективних засобів правового захисту, національного або міжнародного, проти будь-якого порушення прав²⁰. Небезпідставно прослідковується проблема в політично обов'язкових актах для держав-учасників. В зв'язку з цим, слід підкреслити, що вони не є міжнародно-правовими угодами з причини відсутності правосуб'єктності Організації з безпеки та співробітництва в Європі.

Діяльність міжнародних організацій щодо забезпечення фіксації фактів порушення миру чи прав людини можна розглядати під кутом зору захисту права на мир, позаяк така їх діяльність, за відсутності інших дієвих механізмів, сприяє невідворотності покарання за порушення права людства на мир та запобігання легітимізації війни²¹.

В результаті держави-учасники обмежуються тим, що отримують від Організації з безпеки та співробітництва в Європі необхідні

²⁰ Паризька Хартія для нової Європи : від 21.11.1990 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058 (дата звернення: 29.03.2019).

²¹ Іванків І.Б. Права людства: монографія. Київ: Balte, 2020. 158 с.

рекомендації щодо шляхів модернізації національних інститутів і демократії.

Воєнно-політичний вимір ОБСЄ не тільки фіксує загальні принципи взаємовідносин держав та їх поведінки у питаннях національної та міжнародної безпеки, але й включає більш конкретні сфери їх реалізації. Серед останніх можна виокремити такі комплекси питань як зміцнення довіри між державами-членами, контроль за озброєннями, попередження та врегулювання конфліктних ситуацій, протидія транснаціональним загрозам. Саме у цих напрямках розгортається діяльність ОБСЄ з початку її створення на основі Заключного акту 1975 р.

Необхідність у зміцненні заходів довіри між європейськими державами усвідомлювалась політиками на тлі подій неоднозначних процесів часів «холодної війни», коли відбувалися перманентні кризи у стосунках між країнами двох ворогуючих військово-політичних блоків, в умовах постійно зростаючої гонки озброєнь, збройних конфліктів глобального значення у різних гарячих точках планети. Високий рівень міжнародної напруги можна було зняти лише шляхом діалогу та впровадження дієвих заходів довіри.

Же у Гельсінському акті 1975 р. було визначено норму, за якою держави мали повідомляти по масштабні воєнні навчання сухопутних військ. Таку норму було уточнено і поглиблено у Стокгольмському документі із заходів довіри (1986 р.), яким передбачено, окрім повідомлення про воєнну активність, запрошення спостерігачів на навчання. Ще більш розширений формат заходів довіри і безпеки у військовій сфері розроблений на Віденській зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів ОБСЄ (1986-1989 рр.) і закріплений у Віденському документі, прийнятому на Паризькому саміті ОБСЄ у 1990 році У ньому передбачалося, зокрема, надавати інформацію про воєнні бюджети, сповіщати про діяльність збройних сил за межами їх звичайного розташування, повідомляти про небезпечні інциденти військового характеру, тощо.

Найбільш значущим досягненням ОБСЄ у сфері контролю за озброєннями став укладений під час Паризького саміту (1990 р.) Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ). Згідно його положень країни двох угруповань держав – НАТО та Варшавського договору – мають обмежити власні звичайні озброєння у відповідності до визначених граничних меж. Пізніші події, пов'язані з ліквідацією Організації Варшавського договору та розпадом СРСР, попри свій драматичний для європейської безпеки характер, все ж не стали перепорою для вступу в дію Договору у кінці 1992 року. Цьому значною мірою сприяла Ташкентські домовленості у травні 1992 року з

розподілу квот озброєнь між колишніми радянськими республіками як спадкоємцями СРСР.

Не менш значущу роль для зміцнення довіри та укріплення європейської стабільності зіграв також Договір з відкритого неба (ДВН), розроблений ще на 7 Віденській зустрічі 1986-1989 років, і підписаний на саміті НБСЄ/ОБСЄ у Гельсінкі 24 березня 1992 року, але введений у дію лише з 1 січня 2002 року після його ратифікації РФ та Україною. Договір надає право державам-членам здійснювати польоти над територіями інших країн з метою спостереження за військовою активністю у відповідності до визначених квот та технічних вимог.

Прийняті на Лісабонському саміті ОБСЄ у 1996 році документи щодо концептуальної бази контролю за озброєннями, а також щодо розвитку порядку денного Форуму про співпрацю у сфері безпеки закріпили роль контролю за озброєннями як важливого інструмента забезпечення стабільності у Європі. Не менш важливий результат цього саміту – прийняття документу з оновлення Договору про звичайні збройні сили в Європі.

Головним органом ОБСЄ, до компетенції якого віднесено реалізацію воєнно-політичного виміру, є Форум із співробітництва у галузі безпеки, створений 10 липня 1992 року за рішенням Гельсінського саміту як формат для ведення переговорів з контролю над озброєннями, роззброєння та зміцнення довіри і безпеки, регулярних консультацій, а також активізації співробітництва з питань забезпечення безпеки, і зменшення небезпеки виникнення конфліктів.

Форум із співробітництва у галузі безпеки залишається основним органом, на пленарних засіданнях якого приймаються рішення щодо імплементації військово-політичних заходів зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ) у регіоні ОБСЄ, щодо контролю над озброєннями і роззброєння у галузі звичайних збройних сил.

У сфері контролю за озброєннями держави-члени ОБСЄ прийняли низку рішень з питань заборони протипіхотних мін, торгівлею переносними зенітно-ракетними комплексами, які використовувалися терористами. У зв'язку із посиленням загрози міжнародного тероризму країни ОБСЄ у 2004 році 18 колективно приєдналися до Васенаарських домовленостей з контролю над експортом озброєнь, товарів та технологій подвійного призначення.

Паризька Хартія для нової Європи 1990 р. констатувала завершення періоду міжблокової конфронтації та проголосила перехід до розбудови загальноєвропейської системи колективної безпеки на принципах рівності і неподільності безпеки. В ухваленій під час Лісабонського саміту ОБСЄ (1996 р.) Декларації «Про модель загальної і всеосяжної безпеки для Європи ХХІ століття» йшлося про необхідність створення

єдиної, мирної і демократичної Європи, а також про ключову роль ОБСЄ у зміцненні безпеки і стабільності в усіх вимірах. У ході Стамбульського саміту ОБСЄ (1999 р.) прийняті документи, які мають виключне значення для розв'язання проблем у сфері безпеки, такі як Хартія європейської безпеки, Угода про адаптацію Договору про звичайні збройні сили в Європі, оновлений Віденський документ із заходів зміцнення довіри і безпеки²².

Серед прав і свобод людини, які обмежуються в умовах воєнного стану відповідно до Конституції України перебувають такі права і свободи як недоторканність житла, таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, а також гарантій на невтручання в особисте і сімейне життя (ст. 34 Конституції України). Більш узагальнено їх прийнято називати правом на приватність²³.

Назріла гостра необхідність в повномасштабному реформуванні Організації з безпеки та співробітництва в Європі і, перш за все, в сфері гуманітарного (людського) виміру. Даний напрям діяльності організації з причини існування безумовним, не повністю використаним потенціалом і гнучкими формами та іншими якісними перевагами, повинно визнаватися пріоритетним. Істотне позитивне значення в його укріпленні повинна зіграти реалізація запропонованого Ірландією проєкту «Гельсінки + 40», сутність якого полягає в кардинальному оновленні організації. Зрозуміло, при дотриманні наступних основних умов: по-перше, для цього сама організація повинна стати повноцінною міжнародною регіональною організацією з юридично зобов'язуючим установчим актом (Статутом); по-друге, у рамках даного консолідованого, кодифікую чого документу повинні бути систематизовані і інкорпоровані всі значущі зобов'язання держав-учасників в сфері поваги, заохочення та захисту прав і основних свобод людини з конкретними юридичними процедурами оскарження та мірами примусу щодо порушників, в тому числі призупинення членства в організації; по-третє, з паралельним посиленням, як в кількісному, так і в якісному відношеннях юридичних механізмів захисту індивідів в Раді Європи та ЄС, потребує неминучої реорганізації всі функціонуючі органи і процедури Організації з безпеки та співробітництва в Європі, включаючи «Берлінський механізм»; Поки що з урахуванням поточних обставин, і зокрема, приймаючи до уваги рекомендаційний характер

²² Єрмолаєв А.В., Кононенко К.А., Резнікова О.О., Парахонський Б.О., Яворська Г.М., Рукомедя Р.М., Литвиненко О.В., Паламарчук М.О., Горовенко В.К., Семененко В.О., Гончарук А.З., Соболев А.А. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку // Аналітична доповідь. Київ, 2013. 52 с.

²³ Аналіз законодавства у сфері обмежень права на приватність в умовах воєнного стану // Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2024. 46 с.

рішень основних органів організації, вважаємо за доцільне: а) в структурі Парламентської Асамблеї, де представлені всі національні парламенти, як перший крок і не чекаючи прийняття Статуту створювати спеціальні органи з повноваженнями розглядати окремі порушення фундаментальних прав і свобод людини та приймати за ними обов'язкові для виконання рішення; б) незважаючи на серйозну критику на адресу Бюро з демократичних інститутів і прав людини, вважаємо, що даний орган як найважливіший актив Організації з безпеки та співробітництва в Європі повинен зберігати своє місце і роль серед решти європейських структур, таких як Рада Європи і Європейський Союз, але при цьому переглянути свою правозахисну діяльність, сконцентрувавши основну увагу на розробці більш об'єктивних систематичних процедур огляду з прав людини в кожній державі-учасниці шляхом розширення моніторингу, зокрема шляхом включення в них вивчення практики правоохоронних, судових органів; в) потрібно виробити окремий, постійно діючий механізм регулярних консультацій між національними неурядовими правозахисними організаціями і Організацією з безпеки та співробітництва в Європі для пошуку більш ефективних відповідей на нові виклики та погрози, в тому числі націоналізм, шовінізм, ксенофобія, релігійна нетерпимість тощо; г) продумати і здійснити конкретні заходи щодо впровадження (інтеграції) передового досвіду окремих держав (наприклад, моделі міжетнічної та міжконфесійної згоди) в існуючу систему соціально-політичних відносин інших держав-учасниць враховуючи всі позитивні аспекти діяльності попередніх голів організації.

ВИСНОВКИ

Підсумовуючи зміст викладено, хотілось би особливо відмітити, що після того, як Україна стала членом НБСЄ / ОБСЄ разом з іншими пострадянськими республіками, була заснована Місія ОБСЄ в Україні за ініціативою Уряду України. Основну увагу Місії було зосереджено на питаннях підтримки суверенітету, територіальної цілісності та непорушності кордонів України відповідно до основоположних принципів ОБСЄ.

Україна й досі перебуває у пошуку свого місця і ролі у системі європейської безпеки. Для нашої країни питання здійснення інтеграційного руху до європейських систем безпеки стоїть дуже гостро, з одного боку, або зайняти позицію без пекового середовища з іншого.

Сенс входження нашої держави до колективних структур безпеки на Європейському континенті полягає в тому, щоб мати можливість

виступати у ролі активного учасника Європейської безпеки та мати реальні безпечові гарантії.

У зовнішньополітичному вимірі Україні важливо активізувати участь у формуванні механізмів європейської колективної безпеки та розробляти ініціативи щодо підвищення атмосфери довіри та стабільності системи міжнародної безпеки у регіональному відношенні.

Важливою також є активна міжнародна миротворча діяльність нашої держави, зміцнення режиму кордонів та ефективна міграційна політика.

ОБСЄ потребує серйозного реформування та створення нової форми її діяльності, яка б враховувала нову позицію в Європі, а також істотні зміни безпечового середовища і появу нових викликів і загроз.

Крім того, розробляючи підходи до можливого кардинального реформування ОБСЄ важливо враховувати наступні основні складові: 1) ОБСЄ потребує вдосконалення механізму прийняття рішень в Організації для того, щоб мати можливість перегляду концептуального принципу із поступовим переходом до принципу якісно і кількісно кваліфікованої більшості; 2) настав час для прискорення роботи зі створення регламентів діяльності ОБСЄ за різними напрямками, а саме такими, як попередження і розв'язання конфліктів, спостереження за виборчим процесом тощо.

АНОТАЦІЯ

В період холодної війни можливості участі Організації Об'єднаних Націй та міжнародних регіональних організацій у вирішенні конфліктів були істотно обмежені кон'юнктурою світового правопорядку. В сучасний період діяльність міжнародних організацій займає вагоме місце у процесі реалізації зусиль міжнародного співтовариства. Такі зусилля спрямовані на побудову різних варіантів універсальної та регіональної безпеки, забезпечення мирного та взаємовигідного співробітництва, поваги до прав людини, а також подолання глобальних проблем сучасності. Міжнародні регіональні організації як форма багатостороннього співробітництва між державами, в значній мірі повинні надати відповідь на численні виклики та загрози системам безпеки відповідних регіонів світу. В даному визначенні, найбільшу увагу привертає до себе діяльність єдиної на європейському просторі загальноєвропейської організації колективної безпеки – Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Враховуючи постійний розвиток організаційної структури ОБСЄ та динамічну взаємодію з іншими міжнародними організаціями та інститутами, дана міжнародна організація відрізняється від інших міжнародних європейських організацій. ОБСЄ здійснює співробітництво з усіма міжнародними

європейськими організаціями, і насамперед в тих сферах, де пересікається їхня функціональна компетенція.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Сучасні механізми захисту прав людини: колективна монографія / М. С. Кельман, А. С. Токарська, Л. В. Ярмол, С. Б. Цебенко, А. О. Дутко. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 220 с.
2. The Final Act of the Conference on Security and Cooperation in Europe, Aug. 1, 1975, 14 i. L.M., 1292, Helsinki Declaration).
3. Зигор М. ООН та Україна: співробітництво та перспективи реформування. Український науковий журнал «Освіта регіону». 2013. № 1. С. 137–139.
4. Інтеграційні виміри трансформації пострадянського простору: монографія / за ред. А.Г. Бульвінського. Київ: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2020. 560 с.
5. Astana Commemorative Declaration «Towards a Security Community». Organization for Security and Cooperation in Europe Summit Meeting. 2 December 2010. Astana.
6. Манжол В. Паризька хартія для нової Європи // Українська дипломатична енциклопедія: в 2 т. / за ред. Л. В. Губерський. Київ: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.
7. Документ Копенгагенської Наради Конференції з людського виміру ОБСЄ, 29 червня 1990 р. // Зобов'язання ОБСЄ в сфері людського виміру: довідк. посібник. Варшава: OSCE / ODIHR, 2001. 371 с.
8. Budden C. Living up to the legacy? Key OSCE human right documents turns 20. 1 June 2010 // URL: <http://www.osce.org/odihr/elections/69578>
9. Гуменюк В.І. Організація з безпеки та співробітництва в Європі // Українська дипломатична енциклопедія: в 2 т. / за ред. Л. В. Губерський. Київ: Знання України, 2004. Т.2. 812 с.
10. Мандат Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ. Рішення № 193. 5 листопада 1997 р. 137-е пленарне засідання // URL: <http://www.osce.org/odihr/fom/mandate/files/fom-mandate.pdf>
11. Теліпка В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2010. 608 с.
12. Добрянський С. Загальна декларація прав людини – предтеча Хартії основоположних прав Європейського Союзу. Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри: праці міжнар. кругл. стол. (Львів, 24-26 листопада 2017 р.). Львів: ЛОБФ «Медицина і право», 2018. С. 27–36.
13. Ляховецька О.М. Сучасна архітектура світової безпеки та роль міжнародного права: стан, проблеми, перспективи. Права людини: філософські, теоретико-юридичні та політологічні виміри: праці міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 16 травня 2023 р.). Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Навчально-науковий

інститут міжнародних відносин, Український аналітично-освітній центр європейського та порівняльного права, 2023. 109 с. С. 99–102.

14. Ріст праворадикальних і ксенофобських настроїв у Східній Європі і пострадянських державах. Виступ в рамках роботи Оглядової конференції ОБСЄ з розгляду виконання зобов'язань в сфері людського виміру. Варшава, 30 вересня 2014 р. HDiM. N60/0260/14RU. 30 September 2014. / URL: <http://www.osce.org/tu/odihr/124593?download=true>

15. Єрмакова Г.С. Релігійний фактор і його вплив на закріплення релігійних прав і свобод людини в правовому полі Європейського Союзу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». 2016. № 22. С. 19–23.

16. Human Rights Education in the School System of Europe, Central Asia and North America: a Compendium of Good Practice. Warsaw: Poligrafus Andkzey Adamica, 2009. 238 p.

17. Ляшенко О. Співробітництво України із структурами ОБСЄ та Ради Європи. Етнічна історія народів Європи. 2014. № 6. С. 81–85.

18. Дубовик В.Б. Інституційна структура організації з безпеки і співробітництва в Європі. Наукові записки. Серія «Право». 2019. Спецвипуск. Вип. 7. С. 51-54.

19. Філатов В. Деякі питання участі ОБСЄ у формуванні концепції перехідного правосуддя. Публічне право. 2022. № 4 (48). С. 138–144.

20. Паризька Хартія для нової Європи: від 21.11.1990 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_058 (дата звернення: 29.03.2019).

21. Іванків І.Б. Права людства: монографія. Київ: Balte, 2020. 158 с.

22. Єрмолаєв А.В., Кононенко К.А., Резнікова О.О., Парахонський Б.О., Яворська Г.М., Рукомедя Р.М., Литвиненко О.В., Паламарчук М.О., Горovenko В.К., Семененко В.О., Гончарук А.З., Соболев А.А. ОБСЄ: сучасні виклики та перспективи розвитку // Аналітична доповідь. Київ, 2013. 52 с.

23. Аналіз законодавства у сфері обмежень права на приватність в умовах воєнного стану // Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ, 2024. 46 с.

Information about the author:

Zavorotchenko Tetiana Mykolayivna,

Candidate of Law, Associate Professor,

Associate Professor of the Department of Theory of State and Law,

Constitutional Law and Public Administration,

Faculty of Law

Dnipro National University Oles Honchar

13, Naukovyi Lane, Dnipro, 49000, Ukraine